

מתי נכרתה ברית בין הבתרים

יב, מ ומושב פני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה:

מפרש רש"י: בין הכל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה. משהיה לו זרע לאברהם נתקיים (בראשית טו, יג) "פִּי-גֵר יִהְיֶה יִרְעָךָ", ושלושים שנה היו משנגזרה גזירת בין הבתרים עד שנולד יצחק, עכ"ל. כבר בברית בין הבתרים (בראשית טו, יד-טו) עשה רש"י את החשבון של ארבע מאות שנה: מלידת יצחק עד לידת יעקב (60), מלידת יעקב עד ירידתו מצרימה (130), ועוד רד"ו (210) בסך הכל 400 שנה. כאן מחדש רש"י שלושים השנים הנוספות מתחילות מברית בין הבתרים. וההכנה בזה, שהרי כל השתלשלות המאורעות של ספרי בראשית שמות עד כאן, הורתן בברית בין הבתרים, כך שממנה ראוי לספור.

אולם פירוש זה טומן בחובו קושי פרשני גדול. הרי אם ברית בין הבתרים היתה שלושים שנה לפני לידת יצחק (כאשר אברהם היה אז בן מאה שנה), יוצא שבזמן ברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה. וקשה ממקרא מלא (בראשית יב, ד) "וְאַבְרָם בֶּן-חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מִחָרָן", וזה היה כמה שנים לפני הברית שבפרק ט"ו! ואין לומר ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה", ושפרק ט"ו קדם בזמן לפרק י"ב, שהרי בפרק י"ב ירד אברהם מצרימה, בפרק יג עלה חזרה ארצה ונפרד מלוט, בפרק יד מצינו את לוט יושב בסדום, ופרק טו היה "אחר הדברים האלה". הרי שמאורעות פרק טו אירעו כמה שנים אחרי מאורעות פרק יב בו היה אברהם בן 75 שנה.

על כרחנו נאמר, שרש"י המונה את 430 שנה מברית בין הבתרים סבור כשיטת ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי (ברכות ז, ב): מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה "אדון" עד שבא אברהם וקראו "אדון", שנאמר (בראשית טו, ח) "וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי ה' בְּמַה אֲדַע כִּי אֵיךְ שָׁנָה", עכ"ל. ומקשים התוספות (ד"ה לא היה אדם שקראו אדון):

ואם תאמר אמאי לא מייתי קרא (שם פסוק ב) "וַיֹּאמֶר אֲבָרָם אֲדֹנָי ה' מֵה־תִּתֶּן-לִי" שהוא כתוב קודם! ויש לומר שהפרשיות לא

נאמרו כסדר, ואין מוקדם ומאוחר בתורה. וזה הפסוק (ח') דבין
הבתרים הוה קודם לכן, עכ"ל.

כלומר, פרק טו כולל בתוכו שתי בריתות; ברית הזרע (פסוקים א-ו) וברית בין
הבתרים על הארץ (פסוקים ז עד סוף הפרק). לדעת התוספות הסדר ההיסטורי
בחומש בראשית הוא כדלקמן: פרקים א' עד סוף פרק י"א, אחר כך פרק ט"ו
פסוקים ז' עד סוף הפרק (ברית בין הבתרים), ואז חזרה אל תחילת פרק
י"ב-י"ג-י"ד-ט"ו (פסוקים א-ו).

התוספות אף מביאים ראיה לדבריהם מפשוטו של מקרא, המוכיח שאין רצף
היסטורי מהחלק הראשון של פרק טו (ברית הזרע) לחלק השני (ברית הארץ,
בין הבתרים). וזה לשונם:

ומזה מיישב רשב"ם דבמקום אחד (פסוק ה) משמע שהיה לילה
דכתיב "וּסְפָר הַפּוֹכְבִּים", ובתר הכי (פסוק יב) כתיב "וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ
לְבֹא", משמע שהוא יום! אלא ודאי שמע מינה דשתי פרשיות
הן, ולא בבת אחת נאמרו, ואין מוקדם ומאוחר בתורה, עכ"ל
התוספות.

יצויין כי לפי זה מובן היטב לפי פשוטו של מקרא כיצד בתחילת הפרק אברהם
מאמין בהבטחת ה' ששרה תלד, בעוד בהמשך הפרק הטיל ספק ("בְּמָה אֲדַע")
לגבי הבטחת הארץ. והרי מעלים בקודש של אמונה ובטחון ואין מורידים!
לפי שיטת התוספות יוצא שבגיל 70 ("בְּמָה אֲדַע") אמנם עדיין לא האמין
כדבעי, בעוד בהבטחת הזרע בגיל 75- אפשר לכתוב "וְהָאֵמֶן בָּה'".

שיטת התוספות מוצאת לה מקור נאמן בבראשית רבה (פרשה לט סימן ח):
רבי יהודה ורבי נחמיה, ר' יהודה אומר, "לְךָ-לְךָ" (בראשית יב, א) שתי פעמים
[כלומר, שתי הליכות], אחת מארם נהרים ואחת מארם נחור. ר' נחמיה אומר,
"לְךָ-לְךָ" שתי פעמים, אחת מארם נהרים ומארם נחור, ואחת שהפריחו מבין
הבתרים והביאו לחרן, עכ"ל. הרי שר' נחמיה מפרש שאמנם אברהם הגיע
פעמיים לארץ כנען, פעם כדי שה' יכרות עמו את ברית בין הבתרים. וזה יכול
היה להיות בגיל שבעים כאשר מיד לאחר מכן חזר לחרן, וכעבור חמש שנים
קיבל את הציווי "לְךָ-לְךָ".

לכאורה, אפשר לומר אפוא, ששיטת רש"י בפסוקנו בנויה על דרשת הפסוק (ר' נחמיה) בפרשת לך לך שה"ל"ך" (כ"ף קמוצה) מתפרשת אף היא כ"ל"ך" (למ"ד צרויה כ"ף שואית), ועל פי שיטת רשב"י במסכת ברכות שפסוק ח' בפרק ט"ו קודם היסטורית לפסוק ב', כפי שהבאנו לעיל. אבל דא עקא, רש"י בבראשית לא נקט את שיטת ר' נחמיה, אלא פירש את ה"ל"ך-ל"ך" כפשוטה: להנאתך ולטובתך. זאת ועוד! הרמב"ן אף טוען על פירושו "ואין צריך, כי משפט הלשון כן" ולכן אין זה אומר דרשני. הרי לפנינו שלושה מישורים של לימוד הכתוב "ל"ך-ל"ך": (א) רמב"ן: משפט הלשון כן. (ב) רש"י: להנאתך ולטובתך (ג) מדרש: לך לך (שתי הליכות).

יוצא איפוא, שרש"י בספר שמות מפרש על פי המדרש בספר בראשית, אותו מדרש שלא הביא בפירושו לספר בראשית. זאת משום שאין זה "אגדה המישבת את דברי הכתוב, דבר דבור על אופניו" (לפי רש"י בבראשית ג, ח) או בגלל שיקול אחר מתוך שיקוליו הרבים של רש"י, לפיהם קבע את אשר יביא ואת אשר לא יביא בפירושו. הרי לפנינו דוגמה ליסוד שהניח גדול מפרשי רש"י, הרא"ם, אודות דרכו של רש"י לפרש בשני מקומות שונים על פי "אגדות חלוקות". כלומר, רש"י בפירושו לפרשת בא מפרש לא על פי רש"י בפרשת לך לך אלא על פי המדרש בבראשית, אותו מדרש שרש"י לא הביא שם. (ועיין בפרשת בהר סיני, שם הצגנו את עמדתנו שפשוטו של מקרא אצל רש"י אינו המגמה כי אם האמצעי).